

JERZY KRÓL

ZNACZENIE I ROLA KULTURY
W NAUCZANIU JANA PAWŁA II
W KONTEKŚCIE WYBRANYCH WSPÓŁCZESNYCH JEJ UJĘĆ*

Zamiarem niniejszego artykułu jest chęć poznania oraz zrozumienia, jakie znaczenie i jaką rolę Święty Jan Paweł II przypisywał kulturze. Na początku zostaną przywołane niektóre jej ujęcia, określenia i opisy starające się w pewnym zakresie odpowiedzieć na pytanie: czym jest kultura? Podczas formowania tej odpowiedzi zostaną zaprezentowane wybrane opinie znawców kultury nawiązujące do implikacji historycznych, a także elementy nauczania Soboru Watykańskiego II i Jana Pawła II. W dalszej części odwołamy się do misji ewangelizacyjnej Kościoła i współzależnego z nim wychowania, w kontekście starożytnej Grecji i tradycji judeochrześcijańskiej. Następnie zostanie podjęta próba określenia specyfiki myśli Ojca Świętego w odniesieniu do kultury, jej roli i zadań, jak również zagrożeń, jakie Papież dostrzega w niektórych jej przejawach. Postaramy się też zwrócić uwagę na Jego zalecenia dotyczące kultury, mając na względzie rozwój i dobro człowieka, jak i samej kultury.

Ks. dr JERZY KRÓL – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki, adiunkt Katedry Pedagogiki Chrześcijańskiej i Biografistyki Pedagogicznej; e-mail: kroljerzy111@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9942-0455>

* W opracowaniu autor nawiązuje do swoich wcześniejszych publikacji: Jerzy KRÓL, *Ku nawróceniu. Jan Paweł II* (Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia, 2005), Jerzy KRÓL, *Pedagogika nawrócenia i wychowania w nauczaniu Jana Pawła II* (Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia, 2007), Jerzy KRÓL, „Kultura i jej związek z nawróceniem i wychowaniem człowieka”, *VI Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet, Poprad, 21-22.03.2013*, red. Anton Lisník, Katarína Greňová, Marián Ambrozy, Iveta Framzenová (Ružomberok: Verbum, 2013), 417-430, https://www.prohuman.sk/files/Zborn%C3%ADk_PJPII_2013.pdf, dostęp 05.06.2014.

IMPLIKACJE IDEOWE I HISTORYCZNE KULTURY

Chcąc poznać myśl Jana Pawła II w obszarze uściślonym tematem niniejszego artykułu, należy podjąć próbę określenia roli i znaczenia kultury, opierając się na współczesnych ujęciach tej problematyki. Przykład takiego postępowania daje sam Jan Paweł II – na przykład wygłaszając przemówienie w UNESCO w 1980 r., wielokrotnie odwoływał się do tez i postulatów propagowanych przez tę organizację. Jak sam stwierdził, starał się dołożyć do tej budowli swoją cegiełkę¹, i takie podejście stanowi też inspirację tego opracowania. Dlatego zostaną tu przytoczone treści, które bezpośrednio wiążą się z myślą oraz posługą pasterską Jana Pawła II, np. nauczanie Soboru Watykańskiego II i Ojców Kościoła, jak i zagadnienia, które nie mają takiego bezpośredniego związku, a jednak są ważne. W tym drugim aspekcie pojawia się tematyka związana z dostrzeżeniem wyjątkowości kultury klasycznej z jej ideałem kultury – *paideia* – i ideałem człowieka *kalokagathia*.

Słowo „kultura” pochodzi od łacińskiego słowa *colo, colere*, co znaczy ‘uprawiać’ na przykład ziemię. Zbliżone do tego wyrażenia jest greckie *πέλομαι (pelomai)* – ‘być poruszonym, zajmować się jakimś przedmiotem, uprawiać’. Pierwotnie stosowano je w takim właśnie kontekście, lecz z czasem zaczęto określać tym pojęciem wszystko, co może być racjonalnie „uprawiane”, rozwijane. Słowem „kultura” nazywano rozwój całej natury i człowieka w ich potencjalnościach². Dziś spotyka się wiele definicji kultury. Bardzo często (tak jak to czyni Michael Paul Gallagher) mają one charakter metaforyczny typu:

- kultura jest podobna do oceanu, który nas otacza jak woda rybę, jest filtrem, który przepuszcza pewne obrazy zgodne z normą, inne zaś nie,
- jest horyzontem rozciągającym się przed nami, poza który nie możemy spojrzeć,
- jest jak powietrze, którym oddychamy, może być czyste lub zanieczyszczone,
- jest środowiskiem, które wydaje się naturalne i jest dla nas jedynym, jakie znamy,

---

¹ JAN PAWEŁ II, Przemówienie wygłoszone 2 czerwca 1980 roku w UNESCO, pkt 1, <https://teologiapolityczna.pl/jan-pawel-ii-przemowienie-wygloszone-2-czerwca-1980-roku-w-unesco>, dostęp: 11.10.2024.

² Wojciech DASZKIEWICZ, „Podstawowe rozumienie kultury – ujęcie filozoficzne”, *Roczniki Kulturoznawcze* 1 (2010): 45.

– jest łonem, w którym się czujemy jak w naszym gnieździe, nie będąc świadomymi, iż istnieją inne sposoby życia³.

Zbliżoną charakterystykę kultury co do powyższych określił daje Hervé Carrier:

O kulturze trzeba mówić razem z całym kompleksem współzależności duchowych, materialnych i intelektualnych, a także skłonności specyficznych, które charakteryzują jakąś społeczność lub grupę socjalną. Ona zawiera w sobie nie tylko dzieła sztuki, literaturę, ale także sposoby życia i prawa fundamentalne człowieka, systemy i wartości, tradycje i wierzenia. Kultura daje człowiekowi świadomość pozwalającą mu reflektować samego siebie. To ona czyni ludzi bytami racjonalnymi, wyposażonymi w sąd krytyczny i zmysł w stosunku do działań moralnych. Za pośrednictwem kultury rozróżniamy wartości i dokonujemy wyborów. Za pośrednictwem kultury człowiek się wyraża, staje się świadomym samego siebie, poznaje własną niedoskonałość, poddaje pod dyskusję własne osiągnięcia, zdobycze, szuka nieustannie nowych znaczeń i tworzy dzieła, poprzez które przekracza własne ograniczenia⁴.

Podobnie w szerokim zakresie jest prezentowane zagadnienie kultury w dokumentach Soboru Watykańskiego II i chociaż zainteresowanie jego uczestników tym pojęciem nie zrodziło się w sposób zaplanowany, to jednak właśnie ten Sobór zapoczątkował nowe spojrzenie na kulturę. Początkowo na sesjach soborowych nie pojawiała się dyskusja odnosząca się do problematyki kultury i świata współczesnego, tzw. świata nowoczesnego. Dyskusje wchodzące w zakres tych zagadnień podjęto wówczas, gdy przedsięwzięto pracę nad rozpoznaniem współczesnego zewnętrznego kontekstu wiary, to jest wiara wobec świata (*ad extra*). Po raz pierwszy w historii Kościoła zgromadzenie soborowe dyskutowało na temat kultury i po raz pierwszy poświęcono temu zagadnieniu jeden rozdział konstytucji soborowej *Gaudium et spes*. Czytamy tam:

[...] mianem „kultury” w sensie ogólnym oznacza się wszystko, czym człowiek doskonali i rozwija wielorakie uzdolnienia swego ducha i ciała; stara się drogą poznania i pracy poddać sam świat pod swoją władzę; czyni bardziej ludzkim

³ Por. Michael Paul GALLAGHER, *Fede e cultura. Un rapporto cruciale e conflittuale* (Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1999), 20.

⁴ Por. Hervé CARRIER, „Understanding Culture: The Ultimate Challenge of the World-Church?”, w *The Church and Culture Since Vatican II: The Experience of North and Latin America*, red. Joseph GREMILLION (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1985), 19, za: Michael Paul GALLAGHER, *Fede e cultura. Un rapporto cruciale e conflittuale* (Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1999), 37 (tłumaczenie własne).

życie społeczne tak w rodzinie, jak i w całej społeczności państwowej przez postępowanie obyczajów i instytucji; wreszcie w dziełach swoich w ciągu wieków wyraża, przekazuje i zachowuje wielkie doświadczenia duchowe i dążenia na to, aby służyły one postępowi wielu, a nawet całej ludzkości⁵.

Swoistą syntezą tych kilku przywołanych prób ujęcia zjawiska kultury mogą być opinie – wypowiedzi Marshalla McLuhana, które przywołuje Gallagher. W ich optyce kultura jest ukrytym „interpretatorem”, „tłumaczem”, „przekonywaczem” w naszym życiu⁶. Jej oddziaływanie odbija się we wszystkich sferach naszego życia. Wpływa zwłaszcza na to, jak myślimy, wartościujemy i oceniamy, co bezpośrednio przekłada się na nasze wybory i sposób kształtowania siebie, innych osób i świata. W ten sposób kultura najmocniej formuje ten wymiar ludzkiej rzeczywistości, który czasem próbujemy wyrazić poprzez użycie słowa „mentalność”. To jest jeden z istotnych aspektów niejako „naturalności” kultury, gdyż to, co jest jej owocem, wydaje się nam rzeczywistością naturalną, np. język, ubiór, sposób bycia, myślenie. Odwołując się jednak tylko do wspomnianego wyżej źródłosłowu kultury, stwierdzamy, iż kultura stoi w opozycji do tego, co mamy bezpośrednio z natury. Wszystko to, co stanowi największe osiągnięcia ludzkości i jest znaczące w kulturze (np. wieża Babel i Kaplica Sykstyńska), co powstało w wyniku długiego i świadomego działania – nie wywodzi się bezpośrednio z natury ani nie ma w stosunku do niej neutralnego stosunku. Jak stwierdza Gallagher – świadomość tego, iż kultura nie jest neutralna, stanowi pierwszy krok w kierunku chrześcijańskiej odpowiedzi na pytanie, jaka jest i jaka winna być kultura⁷. Należy o tym pamiętać, mając także na względzie misję ewangelizacyjną Kościoła, gdyż kultura może pomóc lub też utrudnić przyjęcie Ewangelii. W epoce Ojców Kościoła była obecna ta świadomość – stawiano pytanie: dlaczego od razu po grzechu pierworodnym Chrystus nie przyszedł na ziemię? Odpowiadano, iż powodem było to, że nie zostałyby przyjęte. Ludzkość, doświadczając tajemnicy niegodziwości – *mysterium iniquitatis* – zbyt daleko odeszła od prawdy. Potrzeba było całych wieków aż ukształtuje się kultura, która szuka prawdy. Należy jednak pamiętać, że stawiając pytanie takie jak powyższe, jednocześnie wyrażamy wiarę w to, iż objawienie jako takie miało miejsce w historii. Bez wiary nikt nie może stawiać poważnie

⁵ SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, 7.12.1965, w *Sobór watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, red. S. Jaworski (Poznań: Pallottinum, 1967), nr 53.

⁶ Por. GALLAGHER, *Fede e cultura*, 21-22.

⁷ Tamże.

wyżej przytoczonego pytania o czas przyjścia Zbawiciela, gdyż zarówno uznanie *mysterium iniquitatis*, jak i tajemnicy odkupienia w Chrystusie wymagają wiary. Jak wspomniano, Ojcowie Kościoła dociekali, dlaczego Jezus przyszedł na świat w ich epoce. Odpowiadając, wyjaśniali, iż Bóg czekał z pełnym objawieniem aż do momentu, w którym mogło ono zostać przynajmniej częściowo przyjęte. Gdyby posłannictwo Chrystusa nie zostało w ogóle zrozumiane, nie przyniosłoby owoców w postaci misji ewangelizacyjnej obejmującej cały świat. Tak więc rodzaj i jakość kultury nie są obojętne dla nauczania Jezusa Chrystusa i Kościoła. Dobra i prawdziwa treść nauczania nie wystarczy, aby zostało ono przyjęte; musi być zrozumiałe dla jego adresatów. Pomiędzy nadawcą a odbiorcą danego przekazu potrzeba pewnego poziomu równości kulturowej, intelektualnej i moralnej. Ewangelizacja może zaistnieć tam, gdzie istnieje pewien wspólny fundament założeń i wartości. Bez tego nie ma zrozumienia przekazu i nie może się spełnić misja ewangelizacyjna Kościoła. W czasach bardziej nam współczesnych boleśnie przekonał się o tym Charles de Foucauld. W listach z Algierii pisał, że jego uprzejmość wobec kobiet nie jest traktowana przez Tuaregów jako chrześcijańskie świadectwo godności wszystkich osób, lecz jako zniewieściałość. Uprzejma postawa nie imponowała nikomu i była przedmiotem kpin⁸.

Jak zauważa Marek Dobrzeniecki w odniesieniu do starożytności, wagę wspomnianej równości kulturowej między nadawcą a odbiorcą przesłania dostrzegamy w swoistym przyzwyczajeniu świata antycznego do przyjmowania argumentów na podstawie siły ich racjonalnego przekonywania, a nie pochodzenia. Przyjęcie w kulturze antycznej tego typu podstaw w rozróżnianiu między dobrem a złem, prawdą a kłamstwem pozwoliło na krytykę oficjalnych kultów państwowych i umożliwiło Ewangelii przekroczenie granic narodów. Tak więc można wnioskować, iż Jezus Chrystus nieprzypadkowo przyszedł na ziemię w momencie, gdy judaizm zetknął się z kulturą grecką i rzymską. Bardzo wymownym świadectwem spotkania tych kultur jest przekład Biblii hebrajskiej na język grecki – Septuaginta, która do kultury opartej na Biblii wprowadziła pojęcia używane przez greckich filozofów⁹. W Nowym Testamencie znajdujemy bezpośrednie potwierdzenie czasu (sytuacji kulturowej), w którym Jezus Chrystus przyszedł na ziemię¹⁰. O braku przypadko-

⁸ Marek DOBRZENIECKI, „Dlaczego Bóg objawił się tak późno”, <https://contragentespl/czytelnia/teizm-chrzciscijanski/chrzciscijanstwo-a-inne-religie/dlaczego-bog-objawil-sie-tak-pozno/>, dostęp: 24.05.2024.

⁹ DOBRZENIECKI, „Dlaczego Bóg”.

¹⁰ List do Galatów 4, 4; Ewangelia według św. Łukasza 2, 2.

wości w przyjściu Chrystusa na ziemię i o szacunku do kultury antycznej świadczy także Euzebiusz z Cezarei¹¹. Można więc uznać, że Jezus Chrystus i Jego orędzie pojawia się dokładnie wtedy, gdy w obszarze ówczesnego świata antycznego zapanowała odpowiednia równość kulturowa między nadawcą – kulturą judaistyczną a odbiorcą przesłania – kulturą grecko-rzymską.

Niebagatelną rolę w tym procesie odegrała także koncepcja wychowania człowieka ukształtowana w ramach judaizmu i kultury starożytnej Grecji. Wychowanie stanowiło podstawowe zadanie klasycznej kultury greckiej. Odbywało się w ramach kultury i było przekazywaniem kultury pojętym jako kształtowanie całej osobowości ludzkiej według określonego wzoru. Już z tych powodów warto o nim wspomnieć, gdyż podobne zadanie i rolę kultury w wychowaniu podkreśla Jan Paweł II. Kultura klasyczna określała ten wzór osobowy, cel kultury, jako *kalos kagathos* – piękno i dobro. Aby tak ukształtować, niejako „zbudować” człowieka, należało zastosować odpowiednie narzędzia, którymi były cnoty (cnoty nie były celem). Tak ukształtowany proces nazywano wychowaniem rozumianym jako nauczanie i ćwiczenie, co ostatecznie prowadziło do ukształtowania charakteru człowieka, pojmowanego jako jego druga natura. To w niej (najpełniej w duchowym wymiarze natury ludzkiej) realizowało się to, co było nauczane i ćwiczone przez cnoty jako ideał *kalokagathia*. W ideale tym kultura grecka powiązała dobro i piękno z porządkiem moralnym oraz z wymiarem społecznym, gdyż *kalokagathia* charakteryzowała człowieka wolnego. Takie przesłanki doprowadziły ostatecznie do ukształtowania kultury określanej mianem *paidei*, co oznaczało racjonalne wychowanie człowieka w aspekcie indywidualnym i społecznym i zarazem definiowało niespotykany nigdzie wcześniej typ kultury. Samo słowo *paideia* oznaczało najwyższy rodzaj ludzkiej doskonałości fizycznej i duchowej. Kultura ta w odniesieniu do człowieka rodziła wspomniany owoc *kalokagathia*, wiążąc dobro i piękno z porządkiem moralnym oraz ludzkim postępowaniem w każdym wymiarze życia. Platon przeciwstawił ideałowi *kalokagathia* niesprawiedliwość i niegodziwość¹². Takie podejście stanowiło wyraz kultury klasycznej, tj. pierwszeństwo porządku moralnego nad zmysłowym i estetycznym oraz duchowego nad fizycznym¹³. Wychowanie w tym duchu było wysiłkiem zrealizowania w człowieku wiecznotrwałego i uniwer-

¹¹ Adam TONDERA, „Polemika Euzebiusza z Cezarei z Sossianusem Hieroklesem na temat porównania Apoloniusza z Tiany i Chrystusa jako reprezentantów kultury pogańskiej i chrześcijańskiej”, *Vox Patrum* 64 (2015): 491-502.

¹² PLATON, *Gorgiasz*, tłum. Władysław Witwicki, w *Dialogi*, t. 1 (Kęty: Antyk, 1999), 470.

¹³ Imelda CHŁODNA-BŁACH, *Od paidéi do kultury wysokiej. Filozoficzno-antropologiczne podstawy sporu o kulturę* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2016), 23, 32, 45, 51-53.

salnego ideału człowieczeństwa poprzez rozwój wszystkich sfer ludzkiego życia. Tak widziane integralne wychowanie – edukację (jako doskonalenie ludzkiej natury) – dało się osiągnąć dzięki kulturze¹⁴.

Tak więc *paideia* – w dosłownym rozumieniu wszechstronna „uprawa”, racjonalne wychowanie człowieka (w odniesieniu jednostkowym, jak i społecznym) – stała się rzeczywistością, którą kontynuowano w starożytnym Rzymie, określając ją terminem „kultura”¹⁵. Szczytem tej kultury stała się idea greckiej *paidei*. Pierwszy raz tego terminu użył w V w. przed Chr. Ajschylos¹⁶. Tak pojętą kulturę charakteryzowały dwie cechy: uniwersalizm i racjonalizm, dlatego tak chętnie przyjął ją naród grecki i cała ludzkość¹⁷.

EN CHRISTO PAIDEIA I WSPÓŁCZESNE ZMAGANIE O CEL I SENS KULTURY

Ten krótki akapit został wprowadzony w celu podkreślenia pozytywnego przełomu jaki dokonał się w momencie odkupienia, przez śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa. Śmierć, która niszczyła ideały *kalokagathia* i *paideia*, została ostatecznie pokonana, tworząc nowy ideał kultury i wychowania człowieka. Wydaje się, że to w tym duchu Jan Paweł II dostrzega potrzebę, aby wiara stawała się kulturą. Będzie o tym mowa w dalszej części opracowania.

Kultura grecka, która jako swój cel ukazywała wychowanie i doskonalenie człowieka oraz cechujący ją uniwersalizm i racjonalizm, stanowiła duży przyczynek do narodzenia się specyficznej kultury chrześcijańskiej z ideą wychowania *en Christo paideia*.

Chrześcijanie w odróżnieniu od judaizmu zaakceptowali podstawowe założenia hellenistycznego humanizmu, postrzegającego człowieka w całym jego bogactwie, które jest wcześniejsze w stosunku do wszelkich specyfikacji, jakim podlegają ludzie: rasowych, religijnych, społecznych itp. To zdecydowało o wykształceniu się specyficznego wychowania chrześcijańskiego *en Christo paideia* i kultury chrześcijańskiej¹⁸.

¹⁴ Tamże, 15-16.

¹⁵ Tamże, 64-65.

¹⁶ Tamże, 32; AJSCHYLOS, *Siedmiu przeciw Tebom*, tłum. Jan Kasproicz, w *Dziela* (Lwów: Towarzystwo Wydawnicze, 1912), 18.

¹⁷ CHŁODNA-BŁACH, *Od paidéi do kultury wysokiej*, 25-26; Werner JAEGER, *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*, tłum. Marian Plezia i Henryk Bednarek (Warszawa: Aletheia, 2001), 51.

¹⁸ Henri-Irénée MARROU, *Historia wychowania w starożytności*, tłum. Jan Stanisław Łoś (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969), 435-442.

Kościół pierwotny, nie odrzucając kultury klasycznej, przejął odkrycie starożytności, iż celem kultury jest człowiek. Starożytność nie знаła jednak odpowiedzi na pytanie, kim jest człowiek: podmiotem i sprawcą kultury? Jaki jest ostateczny sens i cel życia człowieka? Starożytni myśliciele twierdzili, że celem życia człowieka jest pewien ideał, który on – człowiek – może zrealizować własnymi siłami, rozwijając swoje władze intelektualne, moralne i cielesne. Za ten rozwój odpowiadała wspomniana kultura w znaczeniu *paidei*. Chrześcijaństwo, przejmując tę kulturę, zaproponowało jednocześnie nową antropologię z wizją człowieka jako bytu osobowego transcendującego świat przyrody i społeczności oraz nowy obraz Boga osobowego, transcendentnego i wszechmocnego stwórcy kosmosu i człowieka. W ten sposób życie ludzkie zyskało wymiar nadprzyrodzony, w którym został zaakcentowany ostateczny cel i sens życia człowieka – życie wieczne¹⁹.

Dziś nie żyjemy w świecie, w którym wiara i filozofia chrześcijańska powszechnie nadają spójność edukacji i codziennemu życiu ludzi. Jak zauważa Christian Duquoc – mimo iż żyjemy w świecie ogarniętym procesami sekularyzacji, w którym żadna religia z ideą mitycznego bóstwa nie pozwala optymistycznie patrzeć w przyszłość, to jednak wciąż taką optymistyczną perspektywę daje wiara w ukrzyżowanego i zmartwychwstałego Syna Bożego Jezusa Chrystusa. Zdaniem badacza tylko Słowo Boże przynoszące nadzieję czyni sensownym zsekularyzowany, nowoczesny świat, czyni sensowną edukację, daje właściwe motywy i siłę do życia²⁰. Wydaje się, że tak uchwycony istotny rdzeń orędzia wiary stanowił i stanowi podstawową bazę kultury prawdziwie chrześcijańskiej.

Jak piszą Wanda Bajor i Małgorzata Gruchola, to w kulturze chrześcijańskiej Europa ma swoje korzenie, w nich tkwią ożywcze soki i dzięki nim może się ona odrodzić. Może na nowo odkryć wciąż żywe źródła swego rozwoju i twórczości²¹. Antoine de Saint-Exupéry wyraża tę myśl w *Małym Księciu* w sposób następujący: tytułowy bohater zapytał kwiat na pustyni o to, gdzie można spotkać ludzi. Kwiat dał mu następującą odpowiedź: „Widziałem ich przed laty. Lecz nigdy nie wiadomo, gdzie można ich odnaleźć.

¹⁹ CHŁODNA-BŁACH, *Od paidéi do kultury wysokiej*, 94-98.

²⁰ Por. Christian DUQUOC, *Niejasności teologii sekularyzacji* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1975), 49-54; Harvey COX, *The Secular City*, (New York: The Macmillan Company, 1965), 2-4, 125-132.

²¹ Wanda BAJOR i Małgorzata GRUCHOLA, „Mit «ciemnego» średniowiecza we współczesnym dyskursie społecznym”, *Roczniki Kulturoznawcze* 11, nr 4 (2020): 72.

Wiatr nimi miota. Nie mają korzeni — to im bardzo przeszkadza”²². Dlaczego? Autorki odpowiadają:

[...] człowiek bez duchowych korzeni, bez zakotwiczenia w hierarchii wartości, bez kulturowej i duchowej tożsamości staje się bezwolną marionetką miotaną przez najróżniejsze wiatry propagandy i wichury ideologiczne. Bez określonego systemu obiektywnych wartości brakuje kryterium do odróżniania prawdy od fałszu, dobra od zła, piękna od brzydoty. W ten sposób człowiek daje się łatwo manipulować i nawet sobie nie uświadamia, że traci wolność, idąc bezkrytycznie za tym, co podaje mu się do wierzenia²³.

Zasadniczo podejmując namysł nad kulturą w wydaniu europejskim, odwołujemy się do trzech jej źródeł: filozofii greckiej, prawa rzymskiego i chrześcijaństwa. Warto podkreślić, że w odniesieniu do kultury chrześcijańskiej rozwijała się ona, opierając się na wartościach ewangelicznych, takich jak: prawda, miłość, współczucie, pokora, równość, braterstwo, wolność, godność osoby ludzkiej. Największy swój rozkwit przeżyła w okresie średniowiecza²⁴. Mając na horyzoncie ten krótki zarys niektórych idei i treści istotnych dla roli i wagi kultury, możemy łatwiej zrozumieć jej znaczenie w ujęciu Jana Pawła II.

CZŁOWIEK – PODMIOT KULTURY I ADRESAT EWANGELIZACJI. POTRZEBA SYNTEZY WIARY I KULTURY

Stwierdzenie „człowiek – podmiot kultury” stanowi nawiązanie do idei greckiej *paidei*. W nauczaniu Jana Pawła II dostrzeżemy bardzo mocne podkreślenie prawdy, iż jedynym podmiotem kultury jest człowiek, który bez kultury nie może żyć. Kultura stanowi część człowieczeństwa. „Człowiek, i tylko człowiek, jest sprawcą i twórcą kultury; człowiek, i tylko człowiek, w niej się wyraża i w niej się potwierdza”²⁵. Ważny aspekt kultury Ojciec Święty wskazał w czasie swojej pielgrzymki na Litwę w 1993 r. Przemawiając spontanicznie do grupy polskiej, powiedział, iż „kultura jest tym wszystkim,

²² Antoine de SAINT-EXUPÉRY, *Mały Księżę*, tłum. Jan Szwykowski (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1971), 55.

²³ Cyt. za BAJOR, GRUCHOŁA, „Mit «ciemnego» średniowiecza”, 73.

²⁴ Tamże.

²⁵ JAN PAWEŁ II, Przemówienie wygłoszone 2 czerwca 1980 roku w UNESCO, pkt 7.

co tworzy osobę ludzką i wspólnotę, w której człowiek żyje”²⁶. Kultura, zdaniem Jana Pawła II, pozostaje w istotnym związku z tym, czym człowiek jest, jej powiązania zaś z tym, co człowiek posiada, są wtórne i względne. „Wszystko, co człowiek posiada, o tyle jest ważne dla kultury, o ile jest kulturotwórcze, o ile człowiek przez to, co posiada, może równocześnie pełniej «być» jako człowiek, pełniej stawać się człowiekiem we wszystkich właściwych dla człowieczeństwa wymiarach bytowania”²⁷. Relacja kultury do natury człowieka jest absolutna i bezpośrednia, natomiast relacja ze światem produkcji (z tym, co stanowi „mieć”) – pośrednia²⁸.

Człowiek ma bezpośrednie odniesienie do kultury, decydujące o jego „być” albo „nie być”:

Człowiek żyje prawdziwie ludzkim życiem dzięki kulturze. Jego życie jest kulturą również i w tym znaczeniu, że poprzez nią człowiek odznacza się i odróżnia od całej reszty istnień wchodzących w skład widzialnego świata: człowiek nie może obejść się bez kultury. Kultura jest właściwym sposobem istnienia i bytowania człowieka²⁹.

Jej zasadniczym wymiarem jest człowiek w całej swojej integralności, człowiek żyjący jednocześnie w wymiarze wartości materialnych i duchowych, poszanowanie zaś jego praw osobowych jako niezbywalnych stanowi podstawę całej kultury³⁰.

Dostrzegając w nauczaniu Jana Pawła II tych kilka wymienionych aspektów odnoszących się do kultury, jej roli i znaczenia, zauważamy, że mieszczą się one w tym pojęciu i roli kultury, jaką nakreślił Sobór Watykański II i co streszcza się wezwaniem zawartym w Adhortacji apostolskiej Pawła VI *Evangelii nuntiandi* (1975 r.), w której jest mowa o potrzebie ewangelizacji świata. Ponadto nauczanie Jana Pawła II w tym, co mówi o roli i znaczeniu kultury, nigdy nie jest tylko teoretycznym rozważaniem. Ojciec Święty

---

²⁶ JAN PAWEŁ II, „Tra la Chiesa e la cultura è necessaria e urgente una «nuova alleanza», L'incontro con il mondo accademico e con gli intellettuali nella Cappella dell'Università – Vilnius, 5.09.1993”, w *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XVI, cz. 2 (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1993), 641.

²⁷ JAN PAWEŁ II, Przemówienie wygłoszone 2 czerwca 1980 roku w UNESCO, pkt 7 i 11.

²⁸ Por. Waław GUBAŁA, „Rola kultury i nauki w świetle nauczania Jana Pawła II”, *Homo Dei* 53, nr 2 (1984): 101.

²⁹ JAN PAWEŁ II, Przemówienie wygłoszone 2 czerwca 1980 roku w UNESCO, pkt 6.

³⁰ Por. JAN PAWEŁ II, „Przemówienie na XXXIV Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, 2.10.1979”, w JAN PAWEŁ II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie* (Rzym: Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, 1986), 66.

formułuje swoją myśl zawsze w kontekście pasterskiej i ewangelizacyjnej misji Kościoła.

Ewangelizacja ma dokonywać się od wewnątrz, od wnętrza kultury, gdzie Ewangelia ma dawać ożywczy impuls poprzez konkretnych członków Kościoła. To w konsekwencji doprowadzi do sytuacji, w której światło Ewangelii wywoła przemianę kryteriów, osądów, sposobów myślenia i rozumowania, źródeł, inspiracji i modeli życia ludzkości kontrastujących dziś ze Słowem Bożym³¹. We wspomnianym dokumencie zostały podane ważne kryteria tej przemiany kultury w odniesieniu do ewangelizacyjnej misji Kościoła:

– „Przemieniać kulturę” znaczy iść do jej Korzeni, a nie tylko zadowalać się jej przejawami zewnętrznymi.

– Ewangelia jest niezależna od kultur, ale królestwo przez nią proklamowane żyje między ludźmi wewnątrz ich rzeczywistości kulturowych. Ewangelia jest zdolna spenetrować kulturę, sama nie będąc ujarzmiona przez nią.

– Dramatem współczesnej epoki jest podział. Bolesne rozdarcie między kulturą a wiarą. Rozdział między kulturą a Ewangelią. Eliminacja tego pęknięcia jest podstawowym wymiarem ewangelizacji, a wysiłek duszpasterski Kościoła winien prowadzić ludzi do życia zgodnego z Ewangelią w taki sposób, aby w praktyce codziennego życia zanikło bolesne rozdarcie, rozdwojenie wiary i kultury³².

Jak podkreśla Gallagher, Jan Paweł II był kontynuatorem myśli o kulturze w duchu nauczania Soboru Watykańskiego II i nauczania posoborowego. Nowość, jaką wprowadza w tym obszarze myśli Jan Paweł II, polega na dostrzeżeniu konfliktu duchowego spowodowanego zadomowieniem się w kulturze idei i wartości, redukujących sens ludzkości do niej samej, bez odniesień do Boga, religii, wiary i wymiaru transcendentnego. Badacz zauważa, że dostrzeżenie przez Papieża konfliktu duchowego w kulturze nie jest jedynie świadectwem rozwoju posoborowej refleksji, lecz stanowi oryginalny wkład Jana Pawła II. Oryginalność ta wiąże się z jego osobowością, formacją intelektualną i duchową oraz stanowi konsekwencję jego młodzieńczych doświadczeń związanych z poezją, teatrem i studium filozofii o mocnym nachyleniu antropologicznym. Zdaniem Gallaghera w tym wymiarze ujawnia się głęboki humanizm Jana Pawła II pozwalający mu dostrzec, iż jeden z najważniejszych kluczy do uratowania ludzkości – jej przemiany – tkwi właśnie w kulturze, a zwłaszcza w relacji przebiegającej między wiarą i kul-

³¹ Por. PAWEŁ VI, Adhortacja apostolska *Evangelii nuntiandi*, 8.12.1975 (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1975), 13-14.

³² Por. GALLAGHER, *Fede e cultura*, 68.

turą³³. Tak więc Jan Paweł II rozwija to, co wyraził wcześniej Paweł VI w *Evangelii nuntiandi*, wspominając, iż kultura winna być miejscem syntezy, a nie rozłamu wiary i kultury, gdyż inaczej staje się ona miejscem wspomnianego kryzysu, redukcji rzeczywistości i człowieka do niej samej, to znaczy do wspomnianego wyżej wymiaru immanentnego i skończonego, odrzucającego wymiar transcendentny świata i człowieka. Podkreśla jednak także, iż potrzeba syntezy między kulturą i wiarą nie jest tylko wymaganiem kultury, lecz także wiary. Wydaje się, że takie ujęcie stanowi wyraźne *novum* w pojmowaniu relacji między kulturą a wiarą. Papież pisze: „Wiara, która nie staje się kulturą, jest wiarą nie w pełni przyjętą, nie w całości przemyślaną, nie przeżyta wiernie”³⁴. W tym stwierdzeniu Jana Pawła II widać wyraźnie, iż wiara ze swej natury, tj. z tego, iż jest ona dobrą nowiną, winna stawać się kulturą chrześcijańską – żywym środowiskiem zaistniałej wiary. Można więc uznać, że wiara domaga się kultury i bez kultury nie może istnieć. W wykładzie Papieża kryterium dojrzałości wiary stanowi jej konkretne wcielenie się w kulturę. Zauważmy także, iż Jan Paweł II nie nawołuje do tworzenia syntezy wiary i kultury jako jednej wybranej kultury chrześcijańskiej. W jego nauczaniu zalecenie, iż wiara ma stawać się kulturą, oznacza, że wiara powinna przeniknąć „etos” jakiegoś ludu, jego postawy zasadnicze, instytucje i wszystkie struktury. Nie chodzi o jakąś jedną uniformizację kultury jako „kultury chrześcijańskiej”, lecz o różne wersje tejże kultury. W odniesieniu do misji ewangelizacyjnej Kościoła stwierdza, że można chrystianizować kultury różne od siebie, ratując w tym samym czasie ich różnorodność kulturową³⁵. Jednocześnie Jan Paweł II wyraźnie zaznacza, iż miarą otwartości wspólnoty kościoła na różnorodność kultur jest wierność misji ewangelizacyjnego świadectwa danego Chrystusowi, dlatego „czasem dać świadectwo Chrystusowi oznacza wziąć w całości najszlachetniejsze intencje jakiejś kultury, innym razem znowu dać świadectwo Chrystusowi jest wyzwaniem

³³ Tamże, 69-71.

³⁴ „Chodzi w istocie o zadanie stare, a jednocześnie wciąż nowe, mające źródło w samej tajemnicy Wcielenia i uzasadnienie w wewnętrznej zdolności Ewangelii do zakorzeniania się w każdej kulturze, do jej kształtowania i krzewienia, a także do oczyszczania jej i otwierania na pełnię prawdy i życia, która zrealizowała się w Jezusie Chrystusie”. *Pastores gregis*, nr 30, cyt. za JAN PAWEŁ II, „Powołanie do życia Papieskiej Rady do spraw Kultury. List do Kardynała Sekretarza Stanu, 20.05.1982”, w: *Nauczanie Papieskie*, t. V, cz. 1 (Pallottinum: Poznań, 1993), 766.

³⁵ JAN PAWEŁ II, „La sfida che l’America deve affrontare oggi è quella di trovare la pienezza della libertà nella verità, L’omelia durante la solenne Celebrazione Eucaristica domenicale all’«Oriole Park at Camden Yards» – Baltimora, 8.10.1995”, w *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XVIII, cz. 2 (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1995), 782.

na pojedynkę rzuconym kulturze, przede wszystkim wtedy, gdy prawda o osobie ludzkiej jest zagrożona³⁶.

Warto też tutaj przywołać stwierdzenie Jana Pawła II, iż wiele razy świat nie chce podporządkować się Ewangelii, ale chce ją podporządkować ogólnie przyjętej, akceptowanej społecznie normie moralnej, nie licząc się z Bogiem i Ewangelią. Taka tendencja, która wydaje się narastać, ostatecznie doprowadzi do klęski społeczności. W tym kontekście zostały wypowiedziane słowa: „Europejska kultura sprawia wrażenie «milczącej apostazji» człowieka sytego, który żyje tak, jakby Bóg nie istniał³⁷”.

Z powyższych zdań wynika, że Papież nie głosi jakiegokolwiek swoistej równości kultur. W jego ujęciu poszczególne kultury, systemy i wartości nie są składnikami tego samego, choć różnie się przejawiającego zjawiska kultury, w którym nic nie można poprawnie ująć, gdyby uznać wyższość jednej kultury w stosunku do innej. Zdaniem Jana Pawła II takie rozumowanie prowadziłoby do absurdu, gdyż na przykład na tej samej płaszczyźnie należałoby postawić faszyzm i demokrację. Podobnie Papież nie opowiada się za takim modelem kultury, w której wzorce wychowawcze usiłuje się zastąpić samym przekazem informacji, pomijając jakiegokolwiek odniesienie do wartości. Tak wychowywany człowiek popadłby z czasem w relatywizm, radykalny pragmatyzm i żyłby według nakazów zmiennej mody. Stawiałoby go to w sytuacji duchowej, w której wszelkie pytanie o Boga pozbawione byłoby poważnej treści. Stanowiłoby to większe zagrożenie niż ateizm³⁸. Od kultury zależy, jaka będzie przyszłość człowieka, czy będzie to kultura z prymatem ducha i miłości. Takie spostrzeżenie Jan Paweł II dał w swoim przemówieniu w UNESCO w 1980 r.³⁹

Papież zauważa, iż kultury, jakie pojawiają się w ciągu dziejów, zawsze próbują odpowiedzieć na pytanie, jaki jest osobisty sens egzystencji każdego człowieka⁴⁰. Zaznacza jednak, że we współczesnej kulturze, która jest chora wskutek immanentyzmu antropologicznego, trudno odczytać tę odpowiedź,

³⁶ Tamże.

³⁷ Fernando MIGUENS, *Fe y cultura en la enseñanza de Juan Pablo II* (Madrid: Ediciones Palabra, 1994), 169-170; JAN PAWEŁ II, „La sfida che l’America”, 782; Por. Rocco BUTTIGLIONE, „Zadania świeckich w ewangelizacji kultury”, *Życie katolickie* 7-8 (1986): 120-121; Por. JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostołska *Ecclesia in Europa*, 28.06.2003 (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2003), nr 9.

³⁸ Por. Józef ŻYCIŃSKI, „Wiara chrześcijańska w dialogu z kulturą współczesną według Jana Pawła II”, *ETHOS*, nr 1-2 (41-42) (1998): 138-141.

³⁹ JAN PAWEŁ II, Przemówienie wygłoszone 2 czerwca 1980 roku w UNESCO, pkt 23.

⁴⁰ Por. JAN PAWEŁ II, Encyklika *Centesimus annus* (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1991), nr 24.

gdyż immanentyzm ten oddziela etykę od prawdy i pogrąża kulturę w relatywizmie. Kultura ta nie chce odwoływać się już do prawdy ani w odniesieniu do rozumu, ani w odniesieniu do sumienia. Dzieje się tak, gdyż wcześniej zagubiono lub odrzucono odniesienie do prawdy ostatecznej – do Boga. W tym Jan Paweł II dostrzega centralną przyczynę współczesnego kryzysu. Bez Boga stworzenie nie ma swojej podstawy, bez relacji do pierwszej prawdy podważona zostaje słuszność ostatecznych ludzkich prawd i w ten sposób kompromituje się ważność kultury, która funkcjonując w klimacie pozbawionym prawdy ostatecznej, nie pomaga człowiekowi, a nawet nie respektuje jego samego. Aby porządek naturalny stał się na powrót fundamentem kultury, należy zmienić te fałszywe kryteria odrzucające Boga jako prawdę ostateczną, która jest bazą takich wartości ludzkich, jak: miłość, przyjaźń, solidarność, a także podstawą prawa i porządku społeczno-politycznego. Bez uznania Boga wolność ludzka nie będzie realna ani dobrze zabezpieczona przez prawo, ponadto religia stanowi nieodłączną część kultury prawdziwej⁴¹. Niestety, zdaniem Papieża kultura współczesna idzie w kierunku niebezpieczeństwa stania się kulturą nieludzką, bezosobową. W szczególności kultura intelektualna może zamknąć się w samej sobie i pozostać głuchą na wymiar transcendentny osoby oraz na Boga⁴². Tymczasem to właśnie człowiek nauki winien troszczyć się „zarówno o odpowiedzialność etyczną, jak i o integralną koncepcję osoby ludzkiej”⁴³.

Wpływ tych koncepcji sekularystycznych może zasłonić, zlikwidować wymiar, znaczenie i jakość zagadnień stojących w centrum kultury. „Kultura bez wartości uniwersalnych nie jest prawdziwą kulturą”⁴⁴. Szczególne miejsce w kulturze przypada nauce, jak jednak podkreśla Jan Paweł II, wzrostowi kultury nie służy nauka, na której polu już nie mówi się o prawdzie, o trans-

⁴¹ Por. JAN PAWEŁ II, „La dottrina filosofica, teologica, etica e politica di san Tommaso, eredità da riapprofondire nel contesto culturale di oggi, Al IX Congresso tomistico, 29.09.1990”, w *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XIII, cz. 2 (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1990), 768; „Crollano muri, si aprono frontiere ma permangono enormi barriere, Al Pontificio Consiglio per la Cultura, 12.01.1990”, w *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XIII, cz. 1 (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1990), 58; Antoni J. NOWAK, „Sumienie miejscem doświadczenia miłości i grzechu”, w *Homo medians*, t. 12: *Miłość większa niż grzech*, red. Antoni J. Nowak, Walerian Słomka (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1996), 92-93.

⁴² Por. JAN PAWEŁ II, „Wierność teologa Chrystusowi zakłada wierność Kościołowi i jego Magisterium. Przemówienie podczas spotkania z teologami, 1.11.1982”, w *Nauczanie Papieskie*, t. V, cz. 2 (Poznań: Pallottinum, 1996), 661-662; JAN PAWEŁ II, „La dottrina filosofica”, 768.

⁴³ Por. ŻYCIŃSKI, „Wiara chrześcijańska w dialogu”, 134-137.

⁴⁴ JAN PAWEŁ II, „Comunicazione, universalità, senso di umanità sono i valori autentici di ogni autentica cultura, Incontro con il mondo della cultura, 12.04.1987”, w *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. X, cz. 1 (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1987), 1292.

condenci, a postulat prawdy traktuje się jako przesłankę obcą nauce – interpolację z pola metafizyki. Taka tendencja prowadzi do dehumanizacji nauki.

We własnej pracy naukowej Jan Paweł II rozwijał mądrościową koncepcję nauki, w której dostrzega wymiar aksjologiczny i etyczny. Kto poznaje prawdę, zanurza się także w relacje zachodzące między prawdą a dobrem. W poszukiwaniu prawdy konieczna jest poprawność logiczna nie pozbawiona jednak wrażliwości etycznej, otwarta na takie wartości, jak: szczerłość, odwaga, uczciwość. Kto odrzuca te zasady w poznaniu naukowym, traktuje tym samym naukę utylitarnie, co w konsekwencji prowadzi do podobnego traktowania człowieka jako surowca, na którym można przeprowadzać dowolne eksperymenty w nadziei osiągnięcia określonego celu. Myślenie zgodne z tym schematem jest określane instrumentalizmem teoriopoznawczym, od którego już tylko krok do instrumentalizmu antropologicznego, stawiającego na pierwszym miejscu sukces odkrywczy, a nie dobro człowieka⁴⁵. Tymczasem jak zauważa Jan Paweł II: Jeżeli podstawowym zadaniem kultury jest danie odpowiedzi na pytanie, jaki jest sens i cel naszej egzystencji, to różne dziedziny nauki, każda we własnym zakresie, mogą wiele tutaj wniesić⁴⁶. Niestety istnieje pewien „kulturowy dramat”, mający swój początek już w oświeceniu, przeciwstawiający chrześcijaństwu wartości takie, jak: wolność, równość i braterstwo – należące do samej istoty chrześcijaństwa. Zwalczenie kultury chrześcijańskiej na zasadzie podtrzymywania tego kłamstwa jest kontynuowane przez pozytywistów, materialistów, scjentystów. Także rozpoczęta w 1968 r. rewolucja kulturowa uderza w porządek, dyscyplinę, hierarchię – w to, co wniosła do dziedzictwa ludzkości kultura chrześcijańska, zwłaszcza w okresie średniowiecza. Określa się ją na sposób rewolucyjny jako kulturę opresyjną, ogłaszając „wyzwolenie” z „opresyjnych” wartości chrześcijańskich, tradycyjnych struktur, instytucji społecznych. Jak zauważył Roger Scruton: „Niezależnie od interpretacji porażka rozumu podczas wydarzeń 1968 roku była oczywista dla każdego, kto widział je z bliska”⁴⁷. Wielką nadzieję w przezwyciężeniu tego upadku kultury, zwłaszcza europejskiej, Jan Paweł II wiąże z ewangelizacją, w której szczególna rola przypada osobom świeckim. Ewangelizacja może zapobiec skutkom braku

⁴⁵ Por. JAN PAWEŁ II, „Spotykamy się w imię wspólnej miłości do prawdy. Przemówienie z okazji 600-lecia Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 8.06.1997”, *L'Osservatore Romano* 1997, nr 7: 60; ŻYCIŃSKI, „Wiara chrześcijańska w dialogu”, 134-137.

⁴⁶ Por. JAN PAWEŁ II, „Posłanie do ks. George'a Coyne'a, dyrektora obserwatorium watykańskiego”, w *Zagadnienia Filozoficzne w Nauce*, nr 12 (1990): 10.

⁴⁷ Por. JAN PAWEŁ II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci* (Kraków: Znak, 2005), 101-102; BAJOR, GRUCHOŁA, „Mit «ciemnego» średniowiecza”, 75-76.

wartości fundamentalnych w kulturze nowoczesnej oraz kryzysowi kultury spowodowanemu wspomnianym konfliktem duchowym. Tak pojętą ewangelizację Jan Paweł II nazywa poszukiwaniem kultury w pełni chrześcijańskiej⁴⁸.

Papież akcentuje rolę ludzi świeckich między innymi dlatego, że wskazania odnoszące się do ewangelizacji oraz wzajemnej więzi wiary i kultury dotyczą całego współczesnego świata; nie ograniczają się jedynie do krajów misyjnych lub do jakichś grup społecznych czy też narodów. Bardzo znaczące wydaje się to, iż Jan Paweł II akurat w kontekście wielkiej potrzeby syntezy wiary i kultury wprowadził pojęcie nowej ewangelizacji. Zaznaczał, iż właśnie w ewangelizacji kultur winno się realizować powołanie świeckich do świętości. Miarę realizacji tego powołania widział w przemieniającym działaniu i przenikaniu światła Ewangelii do życia rodzinnego, pracy, środków społecznego przekazu, sportu, czasu wolnego, życia publicznego, narodowego i międzynarodowego. Ewangelizacja ma przemieniać wszystkie te obszary i dawać nadzieję. Tak pojęta ewangelizacja jest dziś największym wyzwaniem, jakie należy obecnie podjąć w stosunku do kultury pozbawionej korzeni duchowych⁴⁹.

Jan Paweł II podobnie jak starożytni Grecy podstawowe zadanie kultury dostrzega w wychowaniu człowieka, którego celem jest jego integralny rozwój jako osoby, aby się stawał coraz bardziej człowiekiem, aby bardziej „był”, niż „miał”, aby umiał być z drugimi i dla drugich. Najlepszym miejscem takiego wychowania – rozwoju osoby – jest rodzina. Bardzo znaczące jest pytanie postawione przez Papieża w siedzibie UNESCO, co należy uczynić, aby wychowanie odbywało się w rodzinie⁵⁰.

---

⁴⁸ Por. JAN PAWEŁ II, „Le nuove sfide della dottrina sociale della Chiesa dopo i grandi cambiamenti nel Nord e nel Sud del mondo, Udienza: ai partecipanti alla Plenaria del Pontificio Consiglio «Iustitia et Pax», 12.11.1992”, w *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XV, cz. 2 (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1992), 545.

⁴⁹ Por. JAN PAWEŁ II, „Fate maturare negli spiriti l’urgenza dell’incontro del Vangelo con le culture vive, Al Pontificio Consiglio per la cultura, 17.01.1987”, w *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. X, cz. 1 (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1987), 121; JAN PAWEŁ II, w *Pastores Gregis*, 2003, nr 51, 87; Por. „Suscitare una nuova cultura dell’amore e della speranza ispirata alla Verità, Udienza alla Plenaria del pontificio consiglio della cultura, 10.01.1992”, w *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XV, cz. 1 (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1992), 46; JAN PAWEŁ II, w: *Pastores Gregis*, 2003, nr 30.

⁵⁰ JAN PAWEŁ II, Przemówienie wygłoszone 2 czerwca 1980 roku w UNESCO, pkt 12.

ZAKOŃCZENIE

Wydaje się, że z nauczania Jana Pawła II o roli i znaczeniu kultury daje się odczytać jego osobistą świadomość, iż kultura odgrywa wyjątkową rolę w misji Kościoła. Od rodzaju kultury w dużej mierze zależy ewangelizacja, wychowanie, rozwój, dobro, szczęście człowieka i całej ludzkości. Znamienne jest to, iż Jan Paweł II jak gdyby „mierzy” rzeczywiste zaistnienie wiary kulturą. Nie czyni tego poprzez opowiedzenie się za jakimś jednym wzorcem tejże kultury, lecz stwierdza, iż to wiara ma stawać się kulturą i potrzebuje tego nie tylko kultura, ale też sama wiara. Kultura chrześcijańska jest więc widziana jako owoc głoszonego orędzia i życia zgodnego z Ewangelią, lecz także spełnia niejako rolę „kontrolną” w stosunku do wiary, weryfikując rzeczywiste jej zaistnienie. W perspektywie tak widzianej roli i zadań kultury lokuje zadanie ewangelizacji, zachowując przesłankę, że głównym zadaniem kultury jest to, aby dać człowiekowi odpowiedź na pytanie, jaki jest osobisty sens jego życia. Jan Paweł II dostrzega w tym obszarze podstawowy konflikt duchowy i „reżyserowany” dramat współczesnej kultury. Kultura ma za zadanie wychować człowieka poprzez prowadzenie go do prawdy i rozwoju w prawdzie. Tymczasem kultura współczesna jest naznaczona mocnym rysem odrzucenia prawdy, szczególnie w odniesieniu do prawdy moralnej, co w rzeczywistości oznacza odrzucenie Boga. Jan Paweł II nie waha się powiedzieć, że doprowadzi to do klęski ludzkiej społeczności. Kieruje tutaj apel i daje przykład, aby przywrócić nauce jej mądrościową koncepcję, gdyż tylko nauka i kultura oparta na wartościach uniwersalnych jest w stanie wypełnić swoje zadanie właściwie, tj. może dać odpowiedź na pytanie o cel i sens ludzkiej egzystencji. Szansę przywrócenia tej roli kulturze Jan Paweł II widzi w ewangelizacji wraz z aktywną i twórczą rolą ludzi świeckich oraz w przywróceniu rodzinie jej funkcji wychowawczej. Te zagadnienia wymagają oddzielnego opracowania, a zwłaszcza ostatnie z nich. Jak zauważa Adam Kowalski, można uznać, że Jan Paweł II proponuje w kulturze personalizizm, pluralizm i uniwersalizm⁵¹. Te trzy określenia wydają się kluczem do zrozumienia papieskiej wizji kultury. Stanowią probierz rozróżniający między kulturą prawdziwą, która jest humanizacją, i kulturą fałszywą – dehumanizacją.

---

⁵¹ Por. Adam KOWALSKI, „Kultura chrześcijańska jako szansa dla świata”, *Chrześcijanin w Świecie. Zeszyty ODiSS*, nr 117 (1983): 44-45.

BIBLIOGRAFIA

- AJSCHYLOS. *Siedmiu przeciw Tebom*, tłum. Jan Kasprzewicz. W *Dzieła*. Lwów: Towarzystwo Wydawnicze, 1912.
- BAJOR, Wanda i Małgorzata GRUCHOŁA. „Mit «ciemnego» średniowiecza we współczesnym dyskursie społecznym”. *Roczniki Kulturoznawcze* 11, nr 4 (2020): 71-116.
- BUTTIGLIONE, Rocco. „Zadania świeckich w ewangelizacji kultury”. *Życie katolickie* 7-8 (1986): 114-122.
- CARRIER, Hervé. „Understanding Culture: The Ultimate Challenge of the World-Church?”. W *The Church and Culture Since Vatican II: The Experience of North and Latin America*, red. Joseph Gremillion, 13-30. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1985.
- CHŁODNA-BŁACH, Imelda. *Od paidéi do kultury wysokiej. Filozoficzno-antropologiczne podstawy sporu o kulturę*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2016.
- COX, Harvey. *The Secular City*. New York: The Macmillan Company, 1965.
- DASZKIEWICZ, Wojciech. „Podstawowe rozumienie kultury – ujęcie filozoficzne”. *Roczniki Kulturoznawcze* 1 (2010): 43-64.
- DOBZENIECKI, Marek. „Dlaczego Bóg objawił się tak późno”. <https://contragentiles.pl/czytelnia/teizm-chrzescijanski/chrzescijanstwo-a-inne-religie/dlaczego-bog-objawil-sie-tak-pozno/>. Dostęp: 24.05.2024.
- DUQUOC, Christian. *Niejasności teologii sekularyzacji*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1975.
- GALLAGHER, Michael Paul. *Fede e cultura. Un rapporto cruciale e conflittuale*. Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1999.
- GUBAŁA, Waław. „Rola kultury i nauki w świetle nauczania Jana Pawła II”. *Homo Dei* 53, nr 2 (1984): 100-106.
- JAEGER, Werner. *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*. Tłum. Marian Plezia i Henryk Bednarek. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2001.
- JAN PAWEŁ II. Adhortacja apostolska *Ecclesia in Europa*, 28.06.2003. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2003.
- JAN PAWEŁ II. „Comunicazione, universalità, senso di umanità sono i valori autentici di ogni autentica cultura, Incontro con il mondo della cultura, 12.04.1987”. W *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. X, cz. 1, s. 1292-1299. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1987.
- JAN PAWEŁ II. „Crollano muri, si aprono frontiere ma permangono enormi barriere, Al Pontificio Consiglio per la Cultura, 12.01.1990”. W *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XIII, cz. 1, s. 58-62. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1990.
- JAN PAWEŁ II. Encyklika *Centesimus annus*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1991.
- JAN PAWEŁ II. „Fate maturare negli spiriti l’urgenza dell’incontro del Vangelo con le culture vive, Al Pontificio Consiglio per la cultura, 17.01.1987”. W *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. X, cz. 1, s. 121-126. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1987.
- JAN PAWEŁ II. „La dottrina filosofica, teologica, etica e politica di san Tommaso, eredità da riapprofondire nel contesto culturale di oggi, Al IX Congresso tomistico, 29.09.1990”. W *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XIII, cz. 2, s. 768-774. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1990.

- JAN PAWEŁ II. „La sfida che l’America deve affrontare oggi è quella di trovare la pienezza della libertà nella verità, L’omelia durante la solenne Celebrazione Eucaristica domenicale all’«Oriole Park at Camden Yards» – Baltimora, 8.10.1995”. W *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XVIII, cz. 2, s. 782-789. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1995.
- JAN PAWEŁ II. „Le nuove sfide della dottrina sociale della Chiesa dopo i grandi cambiamenti nel Nord e nel Sud del mondo, Udienza: ai partecipanti alla Plenaria del Pontificio Consiglio «Iustitia et Pax», 12.11.1992”. W *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XV, cz. 2, s. 545-548. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1992.
- JAN PAWEŁ II. *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przelomie tysiącleci*. Kraków: Znak, 2005.
- JAN PAWEŁ II. „Posłanie do ks. George’a Coyne’a, dyrektora obserwatorium watykańskiego”. W: *Zagadnienia Filozoficzne w Nauce*, nr 12 (1990): 2-12.
- JAN PAWEŁ II. „Powołanie do życia Papieskiej Rady do spraw Kultury. List do Kardynała Sekretarza Stanu, 20.05.1982”. W *Nauczanie Papieskie*, t. V, cz. 1, 765-768. Pallottinum: Poznań, 1993.
- JAN PAWEŁ II. „Przemówienie na XXXIV Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, 2.10.1979”. W JAN PAWEŁ II. *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*. Rzym: Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, 1986.
- JAN PAWEŁ II. „Spotykamy się w imię wspólnej miłości do prawdy. Przemówienie z okazji 600-lecia Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 8.06.1997”. *L’Osservatore Romano* 1997, nr 7: 60.
- JAN PAWEŁ II. „Suscitare una nuova cultura dell’amore e della speranza ispirata alla Verità, Udienza alla Plenaria del pontificio consiglio della cultura, 10.01.1992”. W: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XV, cz. 1, s. 46-52. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1992.
- JAN PAWEŁ II. „Tra la Chiesa e la cultura è necessaria e urgente una «nuova alleanza», L’incontro con il mondo accademico e con gli intellettuali nella Cappella dell’Università – Vilnius, 5.09.1993”. W *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. XVI, cz. 2, 641-646. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1993.
- JAN PAWEŁ II. *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*. Rzym: Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, 1986.
- JAN PAWEŁ II. „Wierność teologa Chrystusowi zakłada wierność Kościołowi i jego Magisterium. Przemówienie podczas spotkania z teologami, 1.11.1982”. W *Nauczanie Papieskie*, t. V, cz. 2, s. 661-662. Poznań: Pallottinum, 1996.
- KOWALSKI, Adam. „Kultura chrześcijańska jako szansa dla świata”. *Chrześcijanin w Świecie. Zeszyty ODiSS*, nr 117 (1983): 39-50.
- KRÓL, Jerzy. „Kultura i jej związek z nawróceniem i wychowaniem człowieka”. W *VI Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet 2013, Poprad, 21-22.03.2013*, red. Anton Lisník, Katarína Greňová, Marián Ambrozy, Iveta Framzenová, 417-430. Ružomberok: Verbum: 2013. https://www.prohuman.sk/files/Zborn%C3%ADk_PJPII_2013.pdf. Dostęp: 05.06.2014.
- KRÓL, Jerzy. *Ku nawróceniu. Jan Paweł II*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia, 2005.
- KRÓL, Jerzy. *Pedagogika nawrócenia i wychowania w nauczaniu Jana Pawła II*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia, 2007.
- MARROU, Henri-Irénéé. *Historia wychowania w starożytności*. Tłum. Jan Stanisław Łoś. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969.

- MIGUENS, Fernando. *Fe y cultura en la enseñanza de Juan Pablo II*. Madrid: Ediciones Palabra, 1994.
- NOWAK, Antoni J. „Sumienie miejscem doświadczenia miłości i grzechu”. W *Homo medians*, t. 12: *Miłość większa niż grzech*, red. Antoni J. Nowak, Walerian Słomka, 89-112. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1996.
- PAWEŁ VI. Adhortacja apostolska *Evangelii nuntiandi*, 8.12.1975. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1975.
- PLATON. *Gorgiasz*. Tłum. Władysław Witwicki. W *Dialogi*, t. 1. Kęty: Antyk, 1999.
- SAINT-EXUPÉRY, Antoine de. *Mały Księżę*. Tłum. Jan Szwykowski. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1971.
- SOBÓR WATYKAŃSKI II. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, 7.12.1965. W *Sobór watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, red. S. Jaworski, 811-987. Poznań: Pallottinum, 1967.
- TONDERA, ADAM. „Polemika Euzebiusza z Cezarei z Sossianusem Hieroklesem na temat porównania Apoloniusza z Tiany i Chrystusa jako reprezentantów kultury pogańskiej i chrześcijańskiej”. *Vox Patrum* 64 (2015): 491-502.
- ŻYCIŃSKI, Józef. „Wiara chrześcijańska w dialogu z kulturą współczesną według Jana Pawła II”. *ETHOS*, nr 1-2 (41-42) (1998): 133-146.

ZNACZENIE I ROLA KULTURY
W NAUCZANIU JANA PAWŁA II
W KONTEKŚCIE WYBRANYCH WSPÓŁCZESNYCH JEJ UJĘĆ

Streszczenie

W niniejszym artykule przypomniano niektóre współczesne ujęcia i istotę kultury – jej rozumienie, aby właściwie odczytać myśl zawartą w nauczaniu Jana Pawła II dotyczącą jej rozumienia, znaczenia i roli. W tym celu przedstawiono niektóre opinie na jej temat oraz odniesienia historyczne. Starano się przedstawić myśl Jana Pawła II w odniesieniu do tych koncepcji, a zwłaszcza do nauczania Soboru Watykańskiego II i magisterium Kościoła. W tym kontekście podjęto rozważania na temat misji ewangelizacyjnej i edukacyjnej prowadzonej przez Kościół. Edukacja ta w swoich początkach związana jest z kulturą starożytnej Grecji i tradycją judeochrześcijańską. Zwrócono uwagę na wychowawczą moc greckiej *paideia*, a następnie przedstawiono specyfikę myśli Jana Pawła II odnoszącej się do roli i zadań kultury.

Słowa kluczowe: kultura; *paideia*; wychowanie; ewangelizacja; wiara

---

THE IMPORTANCE AND ROLE OF CULTURE
IN THE TEACHING OF JOHN PAUL II
IN THE CONTEXT OF SELECTED CONTEMPORARY APPROACHES TO IT

Summary

This study recalls some contemporary approaches and the essence of culture – its understanding in order to read correctly the thought contained in John Paul II's teaching regarding its understanding, meaning and role. For this purpose, some opinions about it and historical references are presented. Attempts were made to present the thought of John Paul II in relation to these references, and especially to the teaching of the Second Vatican Council and the magisterium of the Church. In this context, considerations were made on the evangelizing and educational mission conducted by the Church. This education in its origins is related to the culture of Ancient Greece and the Judeo-Christian tradition. Attention was paid to the educational power of the Greek *paideia* and then the specificity of John Paul II's thought relating to the role and tasks of culture was presented.

Keywords: culture; *paideia*; upbringing; evangelization; faith